

BULGÁRIA EGY XIII--XIV. SZÁZAD FORDULÓJÁN KELETKEZETT
"VILÁGPOLITIKAI" ELKÉPZELESBEN

Nacsa Mária

A XIII. század második felében Magyarországon több olyan mű is napvilágot látott, amely meghatározott politikai koncepció érdekében keletkezett. Elég itt csupán a Kézai Simonnak tulajdonított hun-történetre, vagy a Lodomér esztergomi érsek által írt szent Istvánról szóló költeményre utalnunk.¹ Ezek elsősorban a magyar politikai ideológia szempontjából fontosak, de kialakulóban van ekkoriban egy nagy világpolitikai elképzelés is, amely ugyan eredendően nem magyarországi fogantatású, de magyar vonatkozásai is vannak.

Ez a nagyszabású terv a pápaság és császárság küzdelmének XIII. század közepi szakaszában kovácsolódott ki. Manfred, II. Frigyes természetes fia -- a Hohenstaufok Dél-Itália birtoklásáért folytatott hosszú utóvédharcaként --

védi szívós kitartással a Szicíliai Királyságot, IV. Konrád császár fiának, Conradiónak érdekeit képviselve. A vele szemben álló pápa, IV. Kelemen 1265-ben segítségül hívja IX. /szent/ Lajos francia király testvéröccsét, Anjou Károlyt, Provance és Anjou grófját, felkínálva neki a nápolyi trónt. Az ambiciózus Anjou fényes győzelmet arat Beneventónál majd Tagliacozzónál. Ezzel kezdetét veszi az Anjou-ház dél-itáliai uralma.

I. Károly a szicíliai siker után már egész Itália birtokára vágyott, ugyanakkor a bomladozó görög császárságot is meg akarta kaparintani, hogy romjain egy erős keleti-frank birodalmat hozzon létre. Európa politikai térképének átrajzolására szőtt nagyhatalmi terveit különösen a koldulórendek képviselői támogatták, ugyanis a pápaság ezeket bírta meg a balkáni hereticusok és szkizmatikusok megtérítésével, s a római egyházba való visszavezetésével. A tervezett erős frank állam erőszakapparátusa árnyékában és segítségével és az inquisitívóval megsemmisíthették volna az eretnekséget és a szkizmat.² Az itáliai hatalom megszerzéséért folytatott harcokat egy magyar származású szerző, Andreas Hungarus is megörökítette *Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportatae* c. művében.³ Andreas Hungarus annak a Kelyan ispánnak a fia, aki egyházi szolgálatban állt, és a szlavóniai Roviscse megyében is voltak birtokai. Ismerjük a szerző testvérét, Bolchardust is, aki 1279-ben ispáni tisztet töltött be. Ő maga IV. Béla idején káplán

és győri kanonok, 1266-ban kápolnaispán, később mosoni főesperes. 1270-ben minden bizonnyal ő is tagja volt az I. Károly szicíliai királyhoz menesztett követségnek. 1286. január 13-án jelen volt a raguzai Szűz Mária templomban, ahol pápai megbízásból intézett egy ügyet. Tudjuk róla, hogy 1306-ban még élt, mert Károly Róbert megbízásából V. Kelemen pápánál járt, Arpádházi Margit szenttéavatási ügyének szorgalmazása végett. Érdemei elismerésül a pápa, midőn Marinus, Antibari érseke meghalt, őt szentelte erre a pozícióra, melyet föltehetőleg 1308 után bekövetkezett haláláig töltött be.⁴

A fent vázolt monumentális terv azonban a szicíliai vecsernye /1282. március 30./ után aktualitását veszítette, csupán a Balkánon működő szerzetesek próbálták evidenciában tartani. Lényegesen megváltozott a helyzet azonban az Árpád-ház kihalásával: felmerült annak lehetősége, hogy a magyar trónra aspiráló Károly Róbert az ország megszerzése után rokonával, a Balkán Dél-nyugati részén tevékenykedő Valois Károllyal összefogva realizálhatja korábbi elképzeléseit.

Róbert Károlynak 1307. őszén sikerült elismertetni Magyarországon trónigényét. Ennek hatására a szkizmatikus szerb uralkodó tárgyalásokat kezdett a pápával, akit a római egyházba való visszatérésével hitegetett.⁵ A bizánci császárság ugyanekkor a szeldzsukokkal és a tatárokkal volt kénytelen hadakozni. Ebben a politikai szituációban keletkezett

egy másik mű, a *Descriptio Europae Orientalis*,⁶ amely bevezetőjében földrajzi leírást ígér Dél-Kelet Európától, valójában azonban egy politikai programirat, amely a Balkán és a szomszédságában lévő országok bemutatása kapcsán arra ösztönzi az Anjou-Valois ház tagjait, hogy elevenítsék fel a korábbi tervet, és indítsanak közös hadjáratot a szóban forgó területek megszerzésére, a herezis és a szkizma teljes megsemmisítésére.

A mű keletkezési idejét -- Górká megállapításai és saját kutatási eredményeink alapján -- 1308. február--márciusára tehetjük.⁷

Ha a leírást elemeire bontjuk, megállapíthatjuk, hogy Magyarországot, Dalmáciát, Albániában Durazzó, illetve Itáliában Bari környékét ismeri jól, feltehetően személyes élmények alapján. Ide sorolhatjuk talán még Rácországot is. Kevésbé tájékozott Bulgária, Ruthenia, Csehország és Lengyelország viszonyairól, e területekről személyes élményei nincsenek, de másodkézből szerzett információi, bár egyenetlenek, megbízhatónak tűnnek. Jól ismeri Bizáncot, ám leírásából egyértelműen kiviláglik, hogy irodalmi élményei /igen különböző korú alkotások középkori kivonatai/ alapján fogalmaz.

Névtelenünk 32 folyót említ művében név szerint, s ezek szinte kivétel nélkül Magyarországon, Albániában, valamint a Balkán nyugati és északi részén találhatóak. Kitér a halászatra is, de halfajtákat név szerint csak Magyarországon

említ. A folyók hajózhatósága mellett különösen a tengeri átkelés érdekli, s az sem lehet véletlen, hogy Bari-Antibari adriai réve kiemelten szerepel művében. Települések közül kiváltképp a városok érdeklik. /Városokba a koldulórendek telepedtek le ekkoriban!/ Ásványi kincsek közül ezüst-, arany-, és sóbányászatot említ. A magyarországi sóbányákról pedig azt is tudja, hogy itt úgy bányásszák a sót, mint másutt a követ.

Történeti ismeretei is részben személyes élményeken, részben írásos és szóbeli forrásokon alapulnak. E témakörben is kitűnik a szerző magyarországi érdekelttsége. Egyértelmű maximális elkötelezettsége az Anjouk iránt. Teológiailag képzett, különösen jártas a domonkos rend ez idő tájt aktuális ügyeiben. A szkizmat és az eretnekséget mélységesen elítéli. Művében nyelvi-nyelvészeti problémákra is kitér. A különféle nyelvek közül az albánról azt állítja, hogy az minden más nép nyelvétől különbözik. Ugyanakkor semmit nem mond a magyarok nyelvéről, amely szintén egyedülálló Közép-Európában. Úgy látszik, a magyart értette, s ezért ennek a környező népek nyelvétől elütő jellege fel sem tűnt számára. Önmagában is sokat mond, hogy a szerző az általa ismert összes szláv nyelvet a szlovénhez hasonlítja. A fentiek, továbbá az itt és most fel nem sorakoztatható érvek alapján szerzőnk lehet dalmát is, magyar is. A dalmát származás ellen szól azonban egy perdöntő tévedése Károly Róbert nevével kapcsolatban. Tudjuk, hogy a későbbi magyar királyt

Itáliában Caroberto-nak nevezték, ami a Carlo és a Roberto-nak összevont becézése. Ezt a szerző Karolus Bertusnak oldja fél, ami világosan bizonyítja, hogy Caro Berto összetételnek tekintette a nevet, amit egy itáliai, vagy dalmata anyanyelvű, aki nem tanulta a nyelvet, soha el nem követne.

Részletes, - a mű szinte soronkénti - elemzése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a szerző magyarországi illetőségű, és azonos a Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportate megalkotójával, Andreas Hungarus-szal.⁸

Az idős szerző művében természetesen kitér Bulgáriára is, mint a leendő birodalom egyik részterületére. Előre kell bocsátanunk, hogy ezt a vidéket közel sem ismeri olyan jól, mint Magyarországot, vagy a dalmát tengerpartot, mégis viszonylag sok információja lehetett e területről.

Írásában ugyanis körülhatárolja Bulgáriát. Elmondja, hogy az ország Rutheniával együtt északról Görögországot veszi körül. Területét tíz hajózható folyó öntözi, amelyek arannyal kevert homokot hordanak. Ezt a cár parancsára folyamatosan mossák, kivonva belőle az aranyat. Az ország közepén folyik a Duna, melyet a beletorkolló vizek sokasága táplál. Ezekből a Duna szélessége néhol 14 mérföldnyire duzzad. A domborzati viszonyok tárgyalásánál szerzőnk elmondja, hogy területét igen magas helyek és nagyon sík földek tagolják. Egyébiránt földje nagy kiterjedésű és gyönyörűséges, elbájoló erdők és ligetek borítják. Vadállatok kö-

zül az egyszarvú, a tigris és a hód nevével találkozunk. Bőségesen van itt kenyér, hús, hal. Ásványkincsek közül az arany és ezüst bőségéről ír. Aranyhoz a már fentebb leírt módon jutnak, az ezüstöt pedig a bányák mélye rejti. Mindezen kívül sokféle árucikk, valamint viasz és selyem található itt nagy mennyiségben.

Bulgária városai közül csak Vidint említi, amely hatalmas és az ország székhelye. A lakosságról megtudhatjuk, általában nem harciasak, a fegyverforgatásban -- a szerző itt biztosan lovagi fegyverzetre gondol -- kevésbé járatosak. Vallásukat tekintve szakadárok, félhitűek.⁹ Itt kívánom megjegyezni, hogy a szakadársággal és eretnekséggel műve számtalan helyén foglalkozik. Megállapítja, hogy a Dalmát tengerpart lakói le Albániáig tisztán katolikusok,¹⁰ az albán partvidék lakóiról pedig úgy vélekedik, "hogy sem nem tisztán katolikusok, sem nem tisztán szakadárok".¹¹

Kis-Ázsia lakói ugyan keresztényeknek nevezik magukat, valójában nem azok. A görögöket tartja szakadároknak, és félhitűeknek, akiknek "a szakadárságából vezethető le minden szakadárság a többi szakadár nemzet körében". Valamennyi szakadár egyház fölött a bizánci pátriárka áll.¹² Eretnekségről Szerbia esetében tesz említést, elmondván, hogy sok, igen gonosz eretnek él ott, akiket azok fertőznek meg a herezissel, akik az inquisitio elől ide menekültek.¹³ A szakadárságot és az eretnekséget elítéli, és elmarasztalóan nyilatkozik a hitehagyásról is, amikor elmondja, hogy szt. Margit

unokahuga három évtizednyi apácaélet után elhagyta hitét, és egy cseh főurat "vett férjül", majd Uros felesége lett.¹⁴

Bulgária lakói szerinte szlavón nyelvet beszélnek. Az ország a szerző szerint "imperium", amit bizonytalán cárságnak kell fordítanunk. Valamennyi cáriját /imperatores/ Sismaninak nevezik. Szerzőnk úgy tudja, hogy a cárság egykor a Konstantinápolyi Császárság része volt, és "most" is így kellene hogy legyen, ha lenne egy erős császár. Szerzőnk itt az 1018-tól a XII. század végéig terjedő időszakra utal, amikor Bulgária bizánci főnhatóság alatt állt. Az író tudja, hogy a bizánciak után Magyarország királya, András foglalta el Bulgáriát, mely azután hosszú időn keresztül a magyar királyok birtokában volt. A magyar uralom a tatárjárással szűnt meg, amikor is a császárság Magyarországgal együtt a tatárok birtokába került. Bulgária -- írja -- még "most" is a tatárok adófizetője.¹⁵

Szerzőnk a balkáni területek bemutatása közben ismét megfogalmazza azt a célt, amelyet műve megírásával szolgálni akar, azaz: "Károly úr Magyarország királyával /Károly Róberttel/ szövetségben könnyűszerrel elfoglalhatná és alávetethetné ezeket a gazdag és gyönyörű országokat, melyeket a barbár és szakadár népek tartanak jogszerűen birtokukban."¹⁶

Összefoglalásképpen elmondhatjuk tehát, hogy a XIII--XIV. század fordulóján a pápai, a nápolyi és a magyarországi kül-

politika összehangolásán fáradozó, részben magyar származású, szerzetesek által felelevenített, a megváltozott körülményekhez igazított, modernizált világpolitikai terv, a Balkánon és Kis-Ázsiában kiépítendő keleti-frank birodalom koncepciója számolt Bulgáriával is, s ennek köszönhető, hogy egy adott történelmi időpillanatban áttekinthető értékelést kaphattunk területéről, földrajzi viszonyairól, népességéről, történetéről e meglehetősen forrászegény korszakban.

Jegyzetek

- ¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadiane gestarum.* /ed. Szentpétery, Emericus/ I. Budapestini, 1937. 141--194.
Vetus Hymnarium Ecclesiasticum Hungariae. /ed. Dankó, Josephus/ Budapestini, 1893. 194--204.
- ² Fraknói Vilmos. Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal. I. 1000--1417. Bp., 1901. elszórtan; főképp 97--98. o.

- ³ Andrese Ungari Descriptio victoriae a Karolo Provinciae comite reportate. Monumenta Germanica Historica Scriptores. XXVI. /ed. Waitz, G./ Hannoverae, 1865. 559--580.
- ⁴ Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavonicae. /ed. Smičiklas, T./ V. Zagreb, 1907. 547.
Miklosich F. Monumenta Serbica Septantia Historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii. Vienna, 1865. 67--69.
Acta Sanctorum Jan. III. Párizs, 1863. 514.
Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. /ed. Wenczel, G./ I. Bp., 1873. 73.
MGH. SS XXVI. 572--574.
- ⁵ Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII. exarata. /ed. Górka, Olgierd/ Cracoviae, 1916. 35--36.
- ⁶ Górka i. m.; továbbá:
Descrierea Europei Orientale de Geograful Anonim. Anonymi Geographi Descriptio Europae Orientalis. /ed. et trad. de G. Popa-Lisseanu/ Bucuresti, 1934. Fontes historiae Daco-Romanorum, 2. text. 13--15.; trad. rom. 37--63.
Deér József. Ungarn in der Descriptio Europae Orientalis. In: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, No. 45, 1931. 1--22.

Praga, Giovanni. Una "Descriptio Europae Orientalis" del 1308 e le carte territoriali delle fonti per la storia delle crociate nel secolo XIV. In: Archivio Storico per la Dalmazia. No. 15, 1933. 293--302.

- 7 Górka i. m. VIII--IX.
- 8 Nacsa Mária. Kelet-Európa leírása a XIV. század elejéről. A mű és szerzője. Szeged, 1981. 121. /Kézirat;/
- 9 Górka i. m. 38--41.
- 10 Górka i. m. 36--37.
- 11 Górka i. m. 28.
- 12 Górka i. m. 24.
- 13 Górka i. m. 30--31.
- 14 Górka i. m. 54--55.
- 15 Górka i. m. 38--41.
- 16 Górka i. m. 42.